

Lebedeva Yu. O. Self sufficiency of Ukrainian historical science in the 19th century

The article is dedicated to the research of the process of formation and development of historiosophic ideas on the ground of the Ukrainian historical science. The newest conceptions of Ukrainian historians of different scientific schools and directions are taken into account. Also it is proved that the 19th century is the period of the greatest development of the Ukrainian historical science that completely complied with the world's standards. The analysis of mutual relations between a Historical Science itself and a Historiosophy is done. In general it is underlined that there was no sole conception of the Ukrainian historiosophy although the essence of the heritage of its creators for the further development of the Ukrainian historical science is of no doubt.

Keywords: *conception, Ukrainian historical science, Historiosophy, Historiography, statehood, traditions.*

УДК 929-052Шаповал[323.1+342.1](477)

I. O. Телегуз

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИКИТИ ШАПОВАЛА

У статті аналізуються праці відомого українського політика, соціолога Микити Шаповала. Особлива увага зосереджена на проблемі українського націотворення початку ХХ ст. і взаємозв'язок з державотворенням. Представлено короткий аналіз таких характеристик українського суспільства, як національний склад населення українських земель, професійна зайнятість різних етносів, освіченість, урбанізація. М. Шаповал наголошував, що позитивні зміни у творенні української нації та держави залежать від вище перерахованих чинників. Ці процеси мають бути організованими елітою і суспільством.

Ключові слова: *нація, державотворення, українці, національна свідомість, національний склад, Микита Шаповал.*

Події Першої світової війни прискорили розпад імперій, які існували на європейському континенті і водночас сприяли появі окремих національних держав. Намагання українців вибороти свою державу закінчилися тим, що українські землі не вдалося зібрати воедино. На політичній карті з'явилася Радянська Україна, а решта українських земель опинилися під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Ці події нашоствнували українських громадсько-політичних діячів того часу звернутися до переосмислення питання українського державотворення і сприяли науковому переосмисленню вищезгаданих процесів. Яскравим прикладом у цьому напрямку є діяльність видатного політичного та громадського діяча Микити Шаповала.

Сучасна українська історіографія нараховує ряд праць, присвячених різним аспектам суспільно-політичної діяльності Микити Шаповала, зокрема, таких науковців як, В. Солдатенко [1], Н. Миронець [2], О. Чумаченко [3], Д. Курас [4]. та ін. Його вважають одним із фундаторів вітчизняної соціології. І саме в цій царині його наукові розвідки є дуже цікавими для істориків, оскільки стосуються такої актуальної на сьогодні теми, як формування сучасної української нації.

Метою цієї статті є історичний аналіз творчої спадщини М.Шаповала, присвяченій питанню українського націотворення.

Проблеми етнопонаціонального розвитку України стали одним із пріоритетних напрямів його наукових розробок в часи еміграції. Переосмислюючи невдачі українських визвольних змагань 1917 – 1920-х років Микита Шаповал, як безпосередній учасник тих подій, прагнув з'ясувати наукову істину в цьому питанні – розкрити соціальний зміст поняття "нація", виділити основні моменти українського націоґенезу у взаємозв'язку з державотворенням.

М. Шаповал зазначав, що недостатня сконсолідованість української нації, низький рівень національної свідомості, обумовлений соціальною структурою населення України, були одними із визначальних причин, що визначили падіння української держави в 1917 – 1920-ті рр. Зрештою, він приходив до усвідомлення того, що українського суспільства перед революцією не було, а було тільки "суспільство на Україні", яке складалося з різнонаціональних елементів таким чином, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій природі української спільноти [5, с. 36].

Науковці, які сьогодні займаються питанням творення націй вважають, що увесь загальний процес модерного націотворення означає шлях перетворення "аграрного, малограмотного і маломобільного суспільства на індустріальне, освічене і мобільне, з широкими політичними правами та економічною свободою для всіх його членів, а не лише для верхівки" [6, с. 14]. На всі ці чинники, які на початку ХХ ст. змінювали суспільство, звертав увагу і Микита Шаповал під час роботи в Українському соціологічному інституті у Празі. Ґрунтовний аналіз структури українського суспільства став одним із визначальних критеріїв осмислення проблем національно-державного самовизначення України.

В наукових працях Шаповала можна чітко простежити таку його думку, що українці в часи революційних подій 1917–1920-х рр. проживали в основному в селах, займалися хліборобством, маючи при цьому низький рівень національної свідомості. Соціальна структура українського суспільства була такою, що понад 90% всіх українців були зайняті хліборобською працею та видобуванням сировини. А от у промисловості, в торгівлі, в органах політичної адміністрації, у військовій сфері етнічні українці становили незначний відсоток [5, с. 31 – 35].

За умов існування міжнаціональної системи поділу суспільної праці, а не всередині українського етносу, продовжує автор, його роль була зведена до становища трудового класу в загальноросійському суспільстві. Така соціальна структура українського суспільства не дозволила ні створити національну державу, ні здійснити право господарської монополії на власній території. Останнє, у свою чергу, неможливе без здійснення монополії політичної і культурної. Але саме через те, що "українська нація не має в своїх руках промислу і торгівлі, транспорту і комунікацій, через те, що не веде вищої науково-культурної праці, через те витиснута з міста, через те політична влада не в її руках" [7, с. 17]. Тож представники національно-свідомого українства були маловпливовими у важливих сферах життєдіяльності суспільства.

Продовжуючи досліджувати та аналізувати українське суспільство після приходу до влади більшовиків [8], розглядаючи міжнаціональне становище українського народу [9], М. Шаповал використовує переконливу статистику, зокрема показники освітнього рівня та рівня урбанізації на різних етнічних українських територіях.

Щодо рівня неписьменності українського народу у першій чверті ХХ ст., то він наводить такі дані [9, с. 16]:

Кількість неписьменного населення на різних етнічних українських землях

Етнічні українські території	Рік	Кількість неписьменних, %
УРСР	1926	58,40
Кубань	1923	67,56
Галичина	1910	близько 60,00
Буковина	1910	близько 70,00
Волинь	1921	82,10
Підкарпаття	1921	65,67

Так, низький рівень освіченості українців був на всіх етнічних українських територіях, які перебували в складі СРСР, так і в складі інших європейських держав. Закономірним явищем була низька грамотність населення у сільській місцевості, де зосереджувалась майже вся українська етнічна народність.

Проблема освіченості народу також тісно пов'язана з таким фактором формування модерної нації, як урбанізація. Щоб бути міським жителем, потрібно було мати відповідний рівень грамотності. Життя у селі на той час не потребувало щоденного застосування на практиці навіть елементарної грамоти. Весь необхідний досвід передавався із покоління в покоління усно. Жителі сільської місцевості мали вищі показники неписьменності. Етнічні українці проживали переважно в селі – такою була реальна картина у 1920-х – 1930-х роках. Шлях до модерної національної спільноти полягав через зменшення різниці між містом і селом. Зменшення цих відмінностей відбувалося шляхом підвищення освітнього рівня. Низький рівень урбанізації корінного етносу визначав і відповідний вплив його на суспільно-політичне життя.

Що характерно, підхід Микити Шаповала до проблеми українського державотворення та націотворення ґрунтується на одночасному порівнянні різних статистичних даних по всіх українських етнічних територіях, в той час коли вони не були в складі однієї держави. Напевно, це свідчить хоча б про те, що у свідомості самого дослідника Українська держава обов'язково мала б існувати, об'єднуючи всі етнічні території. І це було лише справою часу, коли й у свідомості всіх українців також буде панувати така ідея.

Національний склад певною мірою відтворював ті особливості розвитку політичної національної спільноти, які доводилося вирішувати в освітній і, загалом, у суспільно-політичній сфері життя. Важливими для цього часу будуть дані, які наводить М. Шаповал, порівнюючи національний склад населення УРСР, Польщі, Чехословаччини, де проживали етнічні українці [9, с. 14]:

Національний склад населення УРСР, Польщі, Підкарпатської Русі

Національність	УРСР		Польща		Підкарпатська Русь	
	міста	села	міста	села	міста	села
Українці	10,9	89,1	5,9	94,1	4,3	95,7
Росіяни	50,2	49,8	40,6	59,4	–	–
Поляки	20,7	79,3	23,5	76,5	–	–
Євреї	77,4	22,6	80,0	20,0	22,8	77,2
Греки	10,3	89,7	–	–	–	–
Німці	8,7	91,3	26,8	73,2	12,7	87,3
Румуни	4,4	95,6	–	–	–	–
Болгари	3,9	96,1	–	–	–	–
Чехи	–	–	–	–	38,3	61,7
Угорці	–	–	–	–	21,4	78,5

Отже, наведені дані свідчать, що у містах відсоток українців був значно нижчим, ніж відповідний відсоток найбільш чисельних національних меншин. До того ж така ситуація була типовою для українців етнічних територій, які перебували під владою різних держав. Проаналізувавши наведені вище дані, можемо зробити висновок, що корінна національність Радянської України, Польщі, меншою мірою Чехословаччини, але все ж таки залишалась селянською.

Національний склад міст підрадянської України у порівнянні з тими містами, що перебували під владою Польщі і Чехословаччини, виглядав так [9, с. 17]:

Національний склад міст українських етнічних територій

Місто	Рік	Українців
Київ (УРСР)	1926	42,0%
Харків (УРСР)	1926	38,4%
Катеринослав (УРСР)	1926	36,0%
Львів (Галичина)	1921	19,1%
Луцьк (Волинь)	1921	8,5%
Берестя (Полісся)	1921	5,6%
Чернівці (Буковина)	1914	17,8%
Ужгород (Підкарпаття)	1921	13,1%

Як бачимо, рівень урбанізації етнічних українців в Радянській Україні в роки українізації значно покращився, порівняно з іншими українськими територіями. Саме місто М. Шаповал вважав основним націотворчим середовищем. А низькі показники освітнього розвитку та рівня урбанізації українців все ще підтверджували тезу про не сформованість української нації в зазначений період, хоча вже й відбулися зміни в національній свідомості українців в часи революції 1917 – 1921 рр.

Український народ поставив завдання створити свою державу, своє окреме суспільство, але він не мав сил для захисту і ведення головних соціальних функцій. Меншість (іноетнічна – І.О.) справляється зі своїм завданням, а українська етнографічна більшість не справилась. Такий факт. Такий закон соціальної структури і поділу праці, приходиться до висновку М. Шаповал [5, с. 42].

Отже, усвідомлюючи несформованість української нації, нерішучість української еліти існувала потреба революції свідомості українців в роки революції 1917 – 1921 рр. Микита Шаповал ставив ці завдання на майбутнє, вважав, що українці мають самі будувати суспільство, націю. А всі відродження, на його думку, мають бути організовані, оскільки без організованої підготовки такі зусилля будуть пропадати марно.

Джерела та література

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В.Солдатенко – К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга Пам'яті України", 1997. – 416 с.
2. Миронець Н. Микита Шаповал про національне відродження та державність / Н.Миронець // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 125-річчя від дня народження, 5 квітня 2007 р. – Донецьк, Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. Т. 19 – Донецьк: Східний видавничий дім. Український культурологічний центр, 2007. – С. 50-61.
3. Чумаченко О. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
4. Курас Д. Суспільно-політичні погляди М.Шаповала: становлення, еволюція, втілення в історичних концепціях: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київ. славист. ун-т. – К., 2007. – 21 с.
5. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М.Шаповал. – К.: Україна, 1994. – 45 с.
6. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я.Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
7. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М.Шаповал – Прага: Вид-во "Вільна спілка", 1927. – 324 с.,
8. Шаповал М. Большевизм і Україна / М.Шаповал. – Прага: Вільна спілка, 1926. – 60 с.
9. Шаповал М. Міжнародне становище українського народу / М.Шаповал – Прага, 1934. – 111 с.

Телегуз І. А. Исследование проблем формирования украинской нации в научном наследии Никиты Шаповала

В статье анализируются труды известного украинского политика, социолога Никиты Шаповала. Особое внимание сосредоточено на проблеме украинского нациообразования начала XX в. и взаимосвязь с созданием государства. Представлен краткий анализ таких характеристик украинского общества, как национальный состав населения украинских земель, профессиональная занятость различных этносов, образованность, урбанизация. М. Шаповал отмечал, что положительные изменения в процессе создания украинской нации и государства зависят от перечисленных факторов. Эти процессы должны быть организованными элитой и обществом.

Ключевые слова: нация, создание государства, украинцы, национальное сознание, национальный состав, Никита Шаповал.

Teleguz I. O. Study of the problems of formation of the Ukrainian nation in scientific heritage Nikita Shapoval

The article analyzes the work of the famous Ukrainian politician, sociologist Nikita Shapovalov. Particular attention is focused on the problem of creating Ukrainian nation early twentieth century. and the relationship with the creation of the state. Presented a brief analysis of the characteristics of Ukrainian society, as the ethnic composition of the population of Ukrainian lands, professional employment of different ethnic groups, education, urbanization. M. Shapoval stressed that improvements in the creation of the Ukrainian nation and the state depend on the above factors. These processes should be organized elite and society.

Keywords: nation, state creation, Ukrainian, national consciousness, national composition, Nikita Shapoval.